

Krajewska, Hanna

Z życia nauki i życia Towarzystwa : 50 lat Archiwum Polskiej Akademii Nauk

Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego 66, 140-145

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

50 LAT ARCHIWUM POLSKIEJ AKADEMII NAUK

50-letnia historia Archiwum związana jest z Polską Akademią Nauk i Pałacem Staszica; Archiwum powstało 1 grudnia 1953 r. decyzją Sekretariatu Naukowego PAN nr 167/53. Zadania i organizacja placówki zostały przedstawione w statucie (pierwszy z 1962 r., ostatni zaś z roku 2003). Archiwum PAN jest instytucją naukową o charakterze pomocniczym i podlega Prezydium PAN – bezpośrednio Wydziałowi I Nauk Społecznych. Główne kierunki statutowe są również zgodne z postanowieniami ustawy archiwalnej z 14 lipca 1983 r. Szczegółowe określenie kompetencji Archiwum PAN zostało ujęte w porozumieniu zawartym z Naczelną Dyrekcją Archiwów Państwowych w: latach 1957, 1984 i 2002; uzyskało status placówki o powierzonym zasobie archiwalnym i nabyło prawa do wieczystego przechowywania materiałów Polskiej Akademii Nauk stanowiących część państwowego zasobu archiwalnego. Archiwum mieści się w Warszawie, w Pałacu Staszica i ma swoje oddziały w Poznaniu (od 1956 r.) i Wodzisławiu Śląskim (od 1974 r.); do roku 2002 posiadało również oddział w Krakowie (od 1955 r.).

Archiwum PAN gromadzi akta Polskiej Akademii Nauk, jej placówek, towarzystw i innych instytucji naukowych oraz spuścizny polskich uczonych. Zgromadzone zespoły pochodzenia kancelaryjnego i prywatnego zostały podzielone na trzy działy:

Dział I – obejmuje akta instytucji naukowych, redakcji i komitetów. Najważniejsze z nich to zespoły instytucji, które działały przed powstaniem PAN i przekazały jej swoją dokumentację: Towarzystwa Naukowego Warszawskiego (1907–), Kasy im. dra Józefa Mianowskiego (1885–1951), Polskiego Towarzystwa Historycznego (1886–1939, 1947–1968) oraz trzech powojennych Kongresów Nauki Polskiej, tj. I z 1951, II z 1973 i III z 1986. Większość z tych zespołów została opracowana i posiada inwentarze archiwalne.

Dział II – gromadzi materiały wytworzone przez Polską Akademię Nauk – jej władze, jednostki organizacyjne i placówki naukowe (instytuty, zakłady, pracownie) oraz towarzystwa naukowe dotowane przez PAN (do 1983 r.).

Dział III – tu znajdują się materiały pochodzenia prywatnego – spuścizny po uczonych polskich niemal ze wszystkich dziedzin nauki. Przekazywano je do Archiwum w formie darów, depozytów albo kupowano (do 1991). W okresie 50-lecia zgromadzono ponad 500 spuścizn, więcej niż połowa z nich zaopatrzona jest w inwentarze, inne zawierają spisy. W 1979 r. została powołana Komisja Metodyczna Archiwum PAN, która dokonuje oceny merytorycznej opracowywanych inwentarzy.

Porządkowanie materiałów archiwalnych pochodzenia prywatnego wymaga specjalnych metod. Archiwum PAN wypracowywało je od 1955 r., wydając w 1959 r. pierwszą samodzielną publikację *Wytyczne opracowania archiwalnego spuścizn rękopiśmiennych – projekt*. Nowa, poszerzona wersja ukazała się w 1992 r. pt. *Wytyczne opracowania spuścizn archiwalnych po uczonych*. Instrukcja ta stanowi liczący się wkład Archiwum PAN do polskiej archiwistyki.

Archiwum PAN gromadzi również różnego typu zbiory i kolekcje. Zaliczyć do nich należy mikrofilmy i fotokopie (zabezpieczające zbiory własne oraz pochodzące z materiałów przechowywanych w innych instytucjach a wiążących się z profilem zainteresowań Archiwum).

Zbiór fotografii składa się z podobizn uczonych polskich XIX i XX wieku. Są to fotografie portretowe członków Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk, profesorów Szkoły Głównej Warszawskiej, członków Akademii Umiejętności i PAU, Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, Towarzystwa Naukowego Warszawskiego i Polskiej Akademii Nauk. Ponadto w zbiorze znajdują się fotografie gmachów i urzędów placówek naukowych, a także nagrobków ludzi nauki (w sumie ponad 27 tys. fotografii).

Archiwum PAN posiada i gromadzi kolekcje medali, medalionów i plakiet (ok. 1000 sztuk) dotyczących historii nauki i techniki polskiej, wybitych ku czci uczonych i instytucji naukowych, w związku z rocznicami wydarzeń naukowych, konferencjami czy zjazdami.

W początkowym okresie działalności Archiwum PAN podjęło ambitny plan stworzenia centralnego ośrodka informacji i materiałów źródłowych do dziejów nauki polskiej. Tak powstała największa kartoteka – Centralny Inwentarz Materiałów Źródłowych do Dziejów Nauki i Techniki Polskiej (opracowany do 1970 r.). Wydano również dwa tomy *Wykazu uczonych polskich* od XV do 1970 r. (litery A–F).

Informacje o zespołach i zbiorach Archiwum PAN zawarte są przede wszystkim w *Przewodniku po zasobie Archiwum PAN* (wyd. 1 – 1965; wyd. 2 – 1978; wyd. 3 – 1999). O pozyskiwanych informowały artykuły pt.: „Nabytki Archiwum PAN”, które systematycznie zamieszczano w „Kwartalniku Historii Nauki i Techniki”. Funkcję informatora pełni „Biuletyn Archiwum PAN”

(wydawany od 1959 r.). Przede wszystkim publikowane są tu inwentarze opracowanych zespołów, sprawozdania i aktualności. Pracownicy Archiwum PAN publikują również w różnych czasopismach naukowych i wydawnictwach zwartych. W ciągu 50-letniej historii placówki ukazało się ponad 1000 artykułów i książek, które wyszły spod piór osób związanych z Archiwum. W ostatnich latach powstało wiele publikacji związanych bezpośrednio z wystawami organizowanymi z inicjatywy Archiwum PAN.

Kontrole i opieka nad narastającym zasobem archiwalnym w kancelariach jednostek organizacyjnych i placówkach PAN prowadzone są od lat 60. Archiwum wizytuje corocznie kilkanaście instytucji nadzorując prawidłowość obiegu oraz archiwizację akt o wartości historycznej (kat. A), a także tryb niszczenia dokumentacji niearchiwalnej (kat. B). Akta placówek PAN przejmowane są na zasadzie spisów zdawczo-odbiorczych.

Ważną rolę w działalności PAN odgrywa współpraca z innymi instytucjami. Dość wcześnie rozrosły się także kontakty międzynarodowe – głównie z archiwami Akademii Nauk państw sąsiadujących z Polską. W latach 60.–90. zorganizowano wiele wspólnych narad i konferencji; kontynuacją tej formy współpracy są konferencje o zasięgu światowym. Archiwum PAN należy do Międzynarodowej Rady Archiwalnej (ICA), do Sekcji Archiwów Instytucji Naukowych i Uniwersytetów (SUV). We wrześniu 2003 r. wspólnie z ICA/SUV zorganizowano konferencję nt.: *Archives and Changing Societies: Active Strategies for Meeting Public, Institutional, and Archival Needs*. W spotkaniu wzięło udział około 100 uczestników z 22 państw. Polska i Warszawa stały się po raz pierwszy w dziejach światowej archiwistyki miejscem spotkań tak dużej liczby archiwistów różnych kontynentów.

W ostatnich latach nasiliła się również działalność wystawiennicza. Wystawy organizowano w Pałacu Staszica ukazując tym samym znaczenie tego miejsca dla kultury i historii Polski.

W 1997 r., z okazji 90-lecia Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, Archiwum opracowało wystawę prezentującą dorobek Towarzystwa, obejmującą głównie okres 1907–1951. Najwięcej miejsca poświęcono w niej autorom tej instytucji prezentując ich sylwetki poprzez fotokopie i dokumenty. Przedmiotem ekspozycji stały się także wydawnictwa, placówki, władze Towarzystwa, kontakty zagraniczne i krajowe, losy wojenne oraz aktywność po wznowieniu działalności. Większość prezentowanych na wystawie materiałów pochodziła ze zbiorów Archiwum PAN. Akta Towarzystwa Naukowego Warszawskiego zostały przekazane Archiwum w latach 1954–1969. Stworzyły one osobny zespół archiwalny, a od 1995 r. poddawane są systematycznym zabiegom konserwatorskim; fundusze na

te prace pochodzą ze środków Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej. Pracownia konserwacji od tej pory nieustannie dba o stan fizyczny dokumentów. W związku z wystawą wydany został katalog pt. *A genio lumen: w 90-tą rocznicę powstania Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, katalog wystawy*, oprac. Alicja Kulecka. Warszawa, 1997 (wspólnie z TNW).

W 2000 r. z okazji 200 rocznicy powstania Towarzystwa Przyjaciół Nauk, dla którego zbudowano Pałac Staszica zorganizowano wystawę i jubileusz poświęcony temu wydarzeniu. Celem wystawy była prezentacja osobowości skupionych w TPN. Aktywność tych osób, stanowiących polską elitę intelektualną pierwszej połowy XIX wieku wywarła decydujący wpływ na oblicze nowoczesnej nauki, oświaty i kultury polskiej. Wystawa ukazała ich najważniejsze osiągnięcia poprzez przypomnienie dzieł ważkich, znaczących, charakterystycznych form działalności i wkładu w polskie dziedzictwo kulturowe.

Wystawie towarzyszyły obchody poświęcone dziedzictwu TPN. Na sejsjach zorganizowanych przez Towarzystwo Naukowe Warszawskie i Archiwum Główne Akt Dawnych zostały omówione problemy z zakresu historii nauki, oświaty i kultury polskiej XIX i XX wieku. Do uczestnictwa w obchodach jubileuszu zaproszone zostały szkoły noszące imiona członków TPN oraz dwie gminy: Bielany – na terenie, której pochowany został prezes Towarzystwa Stanisław Staszic oraz Ursynów, który nazwę zawdzięcza ostatniemu prezesowi – Julianowi Ursyn Niemcewiczowi. Obchodom towarzyszyły również koncerty muzyki Karola Kurpińskiego i Józefa Ksawerego Elsnera, w wykonaniu młodzieży ze szkół mających za patronów tych wielkich kompozytorów. Wystawie towarzyszył katalog A. Kuleckiej, M. Osieckiej, D. Zamojskiej pt.: „... którzy nauki, cnoty, ojczyznę kochają” – znani i nieznanymi członkowie Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk (Warszawa 2000).

Towarzystwo Przyjaciół Nauk było poprzednikiem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego i Polskiej Akademii Nauk. Im była poświęcona kolejna wystawa pt.: *Genius loci*. Wystawa opracowana została w języku niemieckim i miała swoją premierę w Berlinie 14 lutego 2003 r. Wystawa ukazuje dzieje polskiej nauki, skoncentrowanej wokół Pałacu Staszica oraz działalności członków zgromadzonych, w tym Johanna W. Goethego i Aleksandra von Humboldta.

Pałac Staszica łączy Polską Akademię Nauk z Towarzystwem Naukowym Warszawskim. Archiwum PAN poprzez fakt opiekowania się aktami TNW i PAN, stało się naturalnym partnerem realizującym idee wystaw i publikacji. Na takiej bazie popularyzatorska rola Archiwum może się w pełni urzeczywistnić.

Współpraca z najważniejszymi instytucjami naukowymi jest ogromną szansą służącą upublicznianiu niepowtarzalnej dokumentacji.

1 grudnia 2003 r., w Sali Lustrzanej Pałacu Staszica w Warszawie miała miejsce uroczystość z okazji 50. rocznicy powstania Archiwum Polskiej Akademii Nauk.. Na ceremonię przybyli między innymi: wiceprezes Polskiej Akademii Nauk prof. Jan Strelau, dyrektor Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych prof. Daria Nałęcz, podsekretarz stanu w Ministerstwie Nauki i Informatyzacji dr Jan Krzysztof Frąckowiak, przewodniczący Rady Naukowej Archiwum PAN prof. Ryszard W. Wołoszyński, przedstawiciele Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, dyrektorzy i pracownicy archiwów szkół wyższych, placówek naukowych, muzeów, bibliotek, urzędów państwowych, kierownicy oddziałów Archiwum PAN, ofiarodawcy spuścizn po polskich uczonych, profesorowie, emerytowani pracownicy, sponsorzy i przyjaciele.

Po oficjalnych mowach powitalnych zgromadzeni uczcili minutą ciszy pamięć pracowników oraz wszystkich osób związanych z Archiwum PAN.

Następnie goście złożyli gratulacje i życzenia. Wśród nich wystąpił prof. Włodzimierz Zych (TNW): „W imieniu Prezesa Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, Profesora Andrzeja Paszewskiego oraz Zarządu Towarzystwa, chciałbym Radzie Naukowej i Dyrekcji Archiwum PAN, z okazji tak pięknego jubileuszu, przekazać życzenia dalszej owocnej działalności i sukcesów w pracy. My, Towarzystwo Naukowe Warszawskie, mamy szczególne ku temu powody, ponieważ Archiwum PAN nie tylko przechowuje troskliwie nasze najcenniejsze dokumenty historyczne i zbiory, ale w szeregu organizowanych imprez, przypomina o roli Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, jak też o naszym wielkim Patronie, fundatorze tego Pałacu, Stanisławie Staszicu. Chciałbym przekazać informację, że TNW wraz z Archiwum, Muzeum Marii Skłodowskiej-Curie i Muzeum Staszica w Pile organizuje w przyszłym roku wystawę poświęconą Stanisławowi Staszicowi w Muzeum Literatury, na Rynku Starego Miasta. Obok Muzeum Stanisława Staszica w Pile jest Archiwum miejscem, w którym znajduje się najwięcej dokumentów z historii Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk, a którego kontynuatorem jest nasze Towarzystwo. Tutaj znajdują się unikalne dokumenty z okresu międzywojennego i powojennego. Niech mi będzie wolno podzielić się z Państwem wspomnieniem związanym z przygotowaniem odczytu o Profesorach Politechniki w okresie dwudziestolecia, z okazji jubileuszowej sesji Towarzystwa. Z wielkim wzruszeniem studiowałem zachowane w doskonałym stanie ręcznie pisane protokoły z posiedzeń, sprawozdania z działalności Towarzystwa, korespondencję, bo nie tylko dr

Hanna Krajewska pozwalała mi docierać do całości dostępnych materiałów, ale też dostęp był bardzo sprawny, ponieważ wszystko jest przechowywane w tak doskonałym porządku. Dlatego życzymy Archiwum nowych, ciekawych zbiorów i dalszej aktywnej pracy w zakresie przechowywania historycznych dokumentów naszej działalności kulturalnej i naukowej. Pragniemy też, aby Archiwum było inicjatorem i źródłem nowych, oryginalnych i odkrywczych publikacji rzucających światło na historię naszej kultury, nauki i techniki”.

Następnie wiceprezes PAN, prof. J. Strelau udekorował zasłużonych pracowników Archiwum PAN Złotymi i Brązowymi Krzyżami Zasługi, a dyrektor NDAP – prof. D. Nałęcz – Medalami Zasłużonych dla Archiwistyki. Wręczono również okolicznościowe medale wybite z okazji 200. rocznicy Towarzystwa Przyjaciół Nauk ofiarodawcą spuścizn oraz mecenasom, bez których finansowej pomocy Archiwum nie mogłoby godnie zrealizować wielu swoich szczytnych przedsięwzięć. Uroczystości uświetnił koncert w wykonaniu uczniów Zespołu Państwowych Szkół Muzycznych nr 1 w Warszawie.

Hanna Krajewska

